

Türkiye’de Yükseköğretimde Öğrenci Harcama ve Maliyetleri*

Student Expenditures and Costs in Higher Education in Turkey

C. Ergin EKİNCİ**
Hacettepe Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki üç üniversitede bireysel, kamusal ve toplam birim öğrenci maliyetlerini belirlemek ve bu maliyetleri oluşturan bileşenleri ortaya koymaktır. Araştırmanın örneklemini 2007-2008 öğretim yılında Hacettepe, Cumhuriyet ve Erciyes üniversitelerinde öğrenim gören 3330 birinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın bireysel harcamalara ilişkin verileri, araştırmacı tarafından geliştirilen anketin örnekleme uygulanması ile elde edilmiştir. Kamusal harcamalara ve vazgeçilen maliyetlere ilişkin veriler yasal ve yönetsel kayıtlardan elde edilmiştir. Araştırma ile (1) araştırma kapsamındaki öğrencilerin neredeyse tamamının üniversiteye hazırlık harcaması yaptığı ve bu harcamaların hanehalkı gelirleriyle karşılaştırıldığında önemli miktarlara (4.475 TL) ulaştığı ve (2) toplam birim öğrenci maliyeti (15.339 TL) içinde, genel olarak bireysel öğrenci maliyetinin (8.692 TL) payının kamusal öğrenci maliyetinden (6.647 TL) daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, yükseköğretim, üniversite hazırlık harcamaları, birim öğrenci harcamaları, birim öğrenci maliyetleri.

Abstract

The purpose of this study is to determine individual (private), public and total unit costs of higher education and their components within three universities in Turkey. The sample of the study has consisted of 3330 first grade undergraduate students of Hacettepe, Cumhuriyet and Erciyes universities in 2007-2008 academic year. The data related to individual expenditures of the students were obtained through the administration of the questionnaire to the students in the sample. The data related to public expenditures and foregone earnings and taxes were obtained from official records. The study revealed that almost all students within the scope of the study have spent a significant amount of money (4.475 TL) for the purpose of university entrance preparations compared to the incomes of the households, and in general, the share of the private cost (8.692 TL) is greater than the share of the public cost (6.647 TL) in annual unit cost (15.339 TL).

Keywords: Turkey, higher education, private tutoring expenditures, unit student expenditures, unit student costs

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi’nce desteklenen 070174001 numaralı projeye dayanmaktadır

** Dr. C. Ergin EKİNCİ, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ekinci@hacettepe.edu.tr

Summary

Both in developed and developing countries, the demand for higher education is constantly increasing just as more people have been attending higher education institutions. As a result, both individuals and states have increasingly confronted with higher costs. This study attempts to determine private (individual), public and total unit costs within the limits of the three universities.

The purpose of the study

The purpose of the study is to determine private, public and total unit costs of higher education and their components within three universities.

Data

The data of the study were obtained from two sources: (1) The data related to individual expenditures of the students were obtained through the administration of the questionnaire developed by the researcher. The sample of the study consisted of 3330 first grade undergraduate students enrolled at Hacettepe, Cumhuriyet and Erciyes universities in 2007-2008 academic year. (2) The data related to public expenditures and foregone earnings and taxes were obtained from official sources. Frequencies, percentages, and arithmetic means are used in presenting the results of the data analysis. In calculations, current prices specific to the year 2008 were used.

Findings

The basic findings of the study are: (1) Almost all students within the scope of the study have spent a significant amount of money (4.475 TL in average) for the purpose of university entrance preparations (2) Average direct private expenditures of a student for per academic year is 4.756 TL. (3) Private average cost per student for a year is 8.692 TL. Private cost is higher for Hacettepe students for about 1000 TL than the students of the other two universities. (4) Average public expenditure per student is 5.597 TL and average public cost per student is 6.647 TL. (5) Average total unit cost for per student is 15.339 TL.

Discussion

The expenditures for the purpose of university entrance preparations show that parents spend a great amount of money for the education of their children compared to their incomes. Taking some other costs occurring during university education into account, it can be claimed that higher education is still perceived as a form of investment by the students and their parents. The more income the households have, the more expenditures they have for the education of their children both in pre-entrance and during university education. This has inevitable implications regarding equity issues. It seems that students are confronted with private costs exceeding the production costs of higher education which is mostly claimed to be almost free of charge.

Conclusion

Almost all of the students in the scope of this study spend a significant amount of money compared to their household income for the university preparation. Generally, with the exception of the students in the faculties in the field of health sciences, the shares of the private costs are greater than the shares of public costs in total unit cost.

Giriş

21. yüzyılın başında yükseköğretim hiç olmadığı kadar büyüklükte bir taleple karşı karşıya kalmıştır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde yükseköğretime olan talep katlanarak artmaktadır. Örneğin, Çin ve Hindistan'da son on yılda yükseköğretimdeki öğrenci sayısı ikiye katlanmıştır

(Daniel and others 2009: 31). Türkiye'de son beş yılda kurulan üniversite sayısı neredeyse üç katına çıkmıştır. Kısaca, gelişmekte olan ülkelerde "elit" eğitimden "kitlesele" eğitime geçiş yönünde çabaların yoğunlaştığı görülmektedir. Yükseköğretimde okullulaşma oranlarının zaten yüksek olduğu ve kitlesele eğitime geçmiş olan gelişmiş ülkelerde de yükseköğretim talebinin arttığı ve giderek daha çok sayıda insanın yükseköğretimden yararlandığı gözlenmektedir (Johnstone 2004: 407-408). Örneğin, büyük çoğunluğunu gelişmiş ülkelerin oluşturduğu OECD ülkelerinde 1995 yılında yükseköğretimde okullulaşma oranı ortalama %37 iken, 2006 yılında %57'ye ulaşmıştır (OECD 2008:68). Yükseköğretim talep ve arzındaki artış sonucunda, günümüzde ortaöğretim sonrası kurumlarda kayıtlı öğrenci sayısının küresel düzeyde 140 milyonu aşmış olduğu hesaplanmaktadır (Daniel and others 2009: 31).

Söz konusu talep bireysel olarak öğrencilerden ve ailelerinden gelirirken, hükümetler tarafından da desteklenmektedir. Bu talep ve destek birçok gerekçeye dayandırılabilir. Öğrenciler ve aileleri bakımından talep daha çok ileride ortaya çıkaracağı varsayılan mesleki ve sosyal statüler ve buna bağlı gelir artışı ile açıklanabilir. Ayrıca, bazı ülkelerde talep hızlı nüfus artışı ve yükseköğretim öncesi okullulaşma oranlarındaki artış ile desteklenmektedir. Bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir. Hükümetler, hem toplumsal talebin ortaya çıkardığı siyasal baskı hem de yükseköğretimin dışsallıklarının sağlayacağı toplumsal, kültürel ve ekonomik yararlar nedeniyle yükseköğretim talebini karşılamaya çalışmaktadırlar. Ayrıca, şimdiden önemli ölçüde ortaya çıkan bilgi toplumunun bir parçası olabilmek ve gelişmiş ülke örneklerinde olduğu gibi sürdürülebilir bir gelişme düzeyinin yakalanması bakımından, hükümetler yükseköğretimi önemli etmenlerden birisi olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeyi haklı kılacak ipuçlarının da şimdiden ortaya çıktığı söylenebilir. 2020 yılına kadar küresel işgücünün %40'ının bilgi işçilerinden oluşacağı ve bu işgücünün gerektirdiği niteliklerin edinilmesinde ve geliştirilmesinde yükseköğretimin temel rolü oynayacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle, 1980 ve 1990'larda temel eğitimi öncelikli olarak gören Dünya Bankası, yükseköğretim sistemlerini yeterince geliştirmemiş olan ülkelere bu yönde önerilerde bulunmaktadır (Daniel and others 2009: 30).

Sözü edilen gelişmelerle ilgili tartışmalar, bu talebin karşılanıp karşılanmaması noktasında değil, hızlı ve nitelikli biçimde nasıl karşılanacağı noktasındadır. Bu durumun ortaya çıkardığı sorunlar birbirleriyle bağlantılı üç boyutta ele alınabilir: Giriş, maliyet ve etkililik (Johnstone 2005: 369-392). Bu çalışma ağırlıklı olarak yükseköğretime giriş ve süreçteki harcama ve maliyetleri konu edinmektedir.

Yükseköğretime giriş, yükseköğretimden yararlanmak isteyenlerin kişisel çaba ve yetenekleri dışında bir kısıt olmaksızın, kendi özelliklerinin elverdiği programlarda öğrenim görebilmelerinin sağlanmasıyla ilgilidir. Talebin yüksek arzın, düşük oluşu nedeniyle ortaya çıkan rekabet, ilköğretimden başlamak üzere girişi etkilemeye yönelik çabalara ivme kazandırmaktadır. Özellikle, 1960'lardan itibaren eğitimsel niteliklerle yetişkin statüleri ve yaşam boyu gelir artışı arasında temel bir ilişkinin kurulmasının bir sonucu olarak, anne-babalar çocuklarına daha iyi yaşam koşulları sağlayacak eğitimi güvence altına alma çabasına girmişler ve bu amaçla bazı kaynakları gözden çıkarma yönünde istekli hale gelmişlerdir (Hurn 1993:14-15). Bu durum hem yükseköğretime yönelik bir talebin oluşmasına hem de her kademedeki okullara girişte öğrencileri avantajlı kılacak yolların aranmasına yol açmıştır. Bunun günümüzdeki en belirgin örneği de bu çalışmanın bir boyutunu oluşturan üniversite giriş sınavlarına yönelik olarak yapılan ek eğitim ve harcamalardır. Türkiye'de yükseköğretim ve ortaöğretim kurumlarına yönelik ek eğitim sağlayan 4500 civarında dershanenin varlığı (MEB 2008) ve bu kurumlara yapılan harcamanın büyüklüğü sorunun boyutlarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Örneğin, 2002 yılında tüm eğitim kademelerine yönelik kamu harcamalarının GSMH'nin %2,8'i olduğu bir dönemde, dershanelere yapılan harcamaların GSMH'nin %1,44'üne karşılık geldiği belirlenmiştir (Tansel 2006: 305). Bu durum yalnızca Türkiye'ye özgü olmayıp, yarışmaya dayalı giriş sınavlarının yapıldığı Güney Kore, Japonya, Yunanistan gibi birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için de

geçerlidir. Bu durumun temel nedeni olarak yetersiz üniversite sayısı, kalabalık sınıflar ve düşük kamu harcamaları gösterilmektedir (Bray and Kwok 2003). Ayrıca, yükseköğretime yönelik hazırlık ve harcama yapma isteği yalnızca arz yetersizliği ile sınırlı değildir. Çeşitli yükseköğretim kurumlarına bireyler ve piyasa tarafından atfedilen değer ve önem sırası da bir rekabet ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucu olarak, giderek gelişmiş ve kitlesel eğitime geçmiş olan ülkelerde de bu yönde çabaların olduğu gözlenmektedir (Bray 2006; Aurini 2004; Bray and Kwok 2003). Bu çabaların sonucu ise önemli miktarda özel kaynağın ek eğitim amaçlı harcanmasıdır.

Ebeveynlerin çocuklarının ortaöğretimden yükseköğretime, sonra da mesleğe başarılı biçimde geçişlerini sağlamak için daha fazla zaman ve para harcamalarının normal karşılanması gerekir. Ancak, bu amaçla harcama yapabilmek, ailelerin ekonomik yeterlikleri ile doğrudan ilişkili görülmektedir. Ekonomik yeterliği yüksek olanların, kendi çocukları için bunu bir avantaja dönüştürme durumları söz konusudur. Bu durumun çeşitli eğitsel, sosyal ve ekonomik sonuçlarının olması da kaçınılmazdır.

Birçok öğrenci için yükseköğretim hizmetinden yararlanmaya başlamadan ortaya çıkmaya başlayan giriş maliyetleri yanında, girdikten sonra sunulan hizmetten yararlanabilmek için zorunlu olarak ortaya çıkan bazı bireysel maliyetler söz konusudur. Bu maliyetlerin bileşenlerini genel olarak öğrenim ücretleri, öğrencilerin bir yükseköğretim programına devam etmeleri nedeniyle çalışmadıkları için oluşan vazgeçilen vergi sonrası net kazançlar, ders araç-gereçleri, güncel yaşam giderleri (beslenme-barınma ve ulaşım vb.) oluşturmaktadır (Ergen 1999; Oliveira and Pereira 1999). Hem üniversiteye giriş amacıyla yapılan harcamalar hem de bireysel maliyet olarak adlandırılacak bu bileşenler, yükseköğretimin maliyeti hesaplanırken çoğu zaman dikkate alınmamakta, daha çok kamusal harcamalar dikkate alınmaktadır. Bunun sonucu olarak, öğrenciler yükseköğretim hizmetinin bedelsiz ya da çok düşük bedellerle sunulduğu ülkelerde bedavacılıkla eşanlımlı ifadelerle nitelendirilebilmektedir (Akalin 1997; Gürüz ve diğerleri 1994). Halbuki, Türkiye’de özel öğretim harcamaları birçok gelişmiş ülkenin önünde bir büyüklüğe sahiptir. 2002 yılında DİE ve Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmaları değerlendiren Gürüz (2008: 140), toplam eğitim harcamaları içinde özel harcamaların payının %36 olduğunu belirlemiştir. Görüldüğü gibi toplum önemli miktarda kaynağını (GSYİH’nin %7’si) doğrudan eğitim amaçlı harcamaktadır ve bu oran İzlanda (%7,4), Şili (%7,3) ve ABD’den (%7,1) hemen sonra gelmektedir. Ancak, bu harcamanın dağılımı ve nasıl gerçekleştiği, ayrıntılı çalışmalar yapmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın bir boyutu, yükseköğretim maliyetlerinin bileşenlerinden birisi olarak üniversite hazırlık harcamalarını ve diğer bireysel maliyet bileşenlerini ele almaktadır.

Yükseköğretimin maliyetiyle ilgili diğer boyut kamusal maliyetlerdir. Dünyada yükseköğretim birkaç istisna ülke dışında ağırlıklı olarak kamusal kaynaklardan finanse edilmektedir. Ancak, hem eğitim maliyetlerinde meydana gelen artışlar hem de yukarıda sözü edilen talepteki artış ve aynı zamanda diğer kamusal gereksinimlerin baskısı nedeniyle, yükseköğretimle birlikte bu gereksinimlere ayrılması gereken kaynakların neredeyse tüm ülkelerde kıt kamu gelirlerini oldukça aşmış olduğu ileri sürülmektedir (Johnstone 2004, YÖK 2007; Kavak ve İkinci 1994). Bu nedenle, birçok ülkede kitlesel talep yönünde eğilim arttıkça öğrenci başına düşen kamu harcamalarında düşüş gözlenmekte ya da taleple aynı oranda artış görülmemektedir (Daniel and others 2009: 32). Bu durumun Türkiye için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır (Karakütük 2006).

Tüm bunların sonucu ise, artan kısıtlamalar ve kamu dışı kaynaklara yönelme şeklinde olmaktadır. Bunun anlamı ise, maliyetlerin paylaşımı yoluyla, yükün kamu ya da vergi mükellefinden öğrenim ücreti uygulamasıyla diğer paydaşlar yanında daha çok aile ve/veya öğrenciye kaydırılmasıdır. Bu durum 1980’lerden itibaren birçok yazar ve kurum tarafından özellikle yükseköğretimin kişisel getirilerinin yüksekliğine dayandırılarak haklılaştırılmaya çalışılmış ve kaçınılmazlığı savunulmuştur (Barr and Crawford 2005; Johnstone 2004; YÖK 2007; Brinkman 2000; Akalin 1997; Gürüz ve diğerleri 1994). Ayrıca, ekonomi alanındaki gelişmeler

ve devletin rol ve işleyişindeki değişimler maliyet paylaşımını öngören yaklaşımları ön plana çıkarmıştır. Birçok ülkede bu yönde uygulamalar yaygınlaşmıştır. Günümüzde ise temel sorun, maliyetlerin paylaşılması ve paylaşılmaması noktasından, nasıl paylaşılacağı ve nasıl finanse edileceği noktasına gelmiştir (Barr and Crawford 2005).

Türkiye'de de 1980'lerden başlayarak yasal ve yönetsel uygulamalarıyla bu sürecin benzer şekilde geliştiği (Karakütük 2006) ve kamuoyunun önemli gündem maddelerinden birisi olmayı sürdürdüğü söylenebilir. Bu bağlamda, maliyet paylaşımına dayalı politikaların üretilmesi ve uygulanması, bireysel, kamusal ve sonuç olarak toplam maliyetlerin ve bileşenlerinin bilinmesini gerektirir. Çalışmanın sınırlı ölçekte de olsa, eğitim maliyetlerinin hesaplanması yoluyla, kıt kaynakları kullanan kesimlerin kendi açılarından en iyi çözüme ulaşma, en yüksek yararı sağlama ve bu kaynakları en iyi şekilde dağıtmaya yönelik çabalarına katkı sağlanması beklenir. Daha önce de belirtildiği gibi, ülkemizde eğitime ayrılan kaynaklar incelenirken, genellikle kamusal harcamalar üzerinde durulmakta, toplumun gerçek olarak eğitime ayırdığı kaynaklar çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Ayrıca, bu çalışma Türkiye'de üniversite hazırlık harcamalarının maliyetlere dahil edilerek yapıldığı ilk çalışmadır. Çalışmanın bu çerçevede harcama ve maliyetlerle ilgili resmin bütününe ortaya koymayı amaçlaması önemli görülebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, yükseköğretimde bireysel, kamusal ve toplam birim öğrenci maliyetlerini belirlemek ve bu maliyetleri oluşturan bileşenleri ortaya koymaktır. Bu temel amaç doğrultusunda araştırmanın alt problemleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1. Öğrenciler üniversiteye hazırlık amacıyla ortalama ne kadar harcama yapmaktadır ve bu harcamaların yıllık hanehalkı gelirlerine oranı nedir?
2. Öğrencilerin yükseköğrenime devam etmeleri nedeniyle yaptıkları doğrudan bireysel harcamaların öğrenci başına ortalama miktarı ve bu harcamalar içinde a) üniversiteye hazırlık amaçlı harcamalar, (b) kişisel harcamalar ve (c) öğrenim ücretleri bileşenlerinin payları nedir?
3. Öğrencilerin öğrenim süresince yaptıkları doğrudan harcamaların (öğrenim ücreti+kişisel harcamalar) yıllık hanehalkı gelirine oranları nedir?
4. Öğrencilerin yükseköğrenime devam etmeleri nedeniyle oluşan bireysel öğrenci maliyetleri ve bu maliyetler içinde (a) öğrencilerin doğrudan harcamaları ve (b) bireysel kazanç kayıpları (vazgeçme maliyetleri) bileşenlerinin payları nedir?
5. Yükseköğretimin kamusal öğrenci maliyetleri ve bu maliyetler içinde (a) öğrencilerin bir işte çalışmayarak yükseköğretime devam etmeleri nedeniyle oluşan kamusal gelir kayıpları (vazgeçilen vergiler) ve (b) kamu cari harcamaları bileşenlerinin payları nedir?
6. Yükseköğretimde toplam birim öğrenci maliyetleri ve bu maliyetler içinde bireysel ve kamusal maliyetlerin payları nedir?

Yöntem

Araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın verileri, öğrenciler ve yasal metinler olmak üzere iki kaynaktan sağlanmıştır. Yasal metinlere ilişkin veri kaynakları, verilerin toplanması ve çözümlenmesi alt bölümünde ele alınmıştır. Araştırmanın öğrenci evrenini Hacettepe, Erciyes ve Cumhuriyet üniversitelerinde öğrenim gören lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu üç üniversite kentsel nüfus büyüklükleri bakımından farklılık gösteren ve İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ankara, Kayseri ve Sivas illerinde bulunmaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri kentlerin araştırmanın konusu

kapsamında olan bireysel harcamalar üzerinde etkili olabileceği düşünülerek farklı illerde bulunan üniversiteler çalışma kapsamına alınmıştır. Bu kentler nüfus büyüklüğü bakımından üç biçimde gruplandırılabilir: (a) Ankara bölgesindeki tek metropol kenttir, (b) Kayseri söz konusu bölge içinde nüfusu 500 binin üzerinde olup, aynı zamanda Büyükşehir Belediyesi olan kentlerden birisidir (diğer ikisi Konya ve Eskişehir'dir) ve (c) Sivas ise, nüfus bakımından bu iki kent kategorisinde yer almayan daha küçük nüfuslu bir kenttir. Bu seçime dayalı olarak sonuçların sınırlı ölçüde de olsa genellenebileceği söylenebilir.

Araştırmanın örneklemini her üç üniversitede de ortak olarak bulunan fakültelerin (tıp, diş hekimliği, eczacılık, mühendislik, eğitim, fen-edebiyat, güzel sanatlar ve iktisadi ve idari bilimler) birinci sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. İkinci öğretim öğrencileri araştırmaya dahil edilmemiştir. Veri toplama aracının uygulanması sırasında sınıflarında bulunan toplam 3512 birinci sınıf öğrencisi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Uygulama sırasında Cumhuriyet Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde henüz kayıtlı öğrenci olmadığı anlaşıldığından örneklemden çıkarılmıştır. Veri toplama aracını uygun biçimde doldurmayan öğrenciler değerlendirme dışında tutulmuş ve değerlendirmeye alınan öğrenci sayısı 3330 olarak gerçekleşmiştir. Bu öğrencilerin 957'si Cumhuriyet Üniversitesi (CÜ), 1131'i Erciyes Üniversitesi (EÜ) ve 1242'si Hacettepe Üniversitesi (HÜ) öğrencisidir (Fakülterlere göre öğrenci sayıları bulguların sunulduğu alt bölümde Tablo 1'de yer almaktadır).

Verilerin Toplanması ve Çözümlemesi

Araştırmanın verileri tümüyle olgusal türdeki verilerden oluşmaktadır ve iki farklı kaynaktan sağlanmıştır:

(1) Öğrencilerin bireysel harcamalarını belirlemeye yönelik veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen (veri toplama aracı) anketin örnekleme yer alan öğrencilere uygulanmasıyla elde edilmiştir. Veri toplama aracı 2007-08 bahar yarıyılında (Nisan-Mayıs ayları) uygulanmıştır. Veri toplama aracını uygun biçimde dolduran 3330 öğrenciden sağlanan veriler çözümlemeye dahil edilmiştir.

Veri toplama aracı ile olgusal nitelikli veriler toplanması amaçlandığından, geliştirme sürecinde güvenilirlik çalışması yapılmamış, alanyazın ve uzman görüşüne dayalı olarak geçerlik çalışması yapılmıştır. Veri toplama aracında öğrencilerin bireysel harcamalarını belirlemeye yönelik sorular yanında, eğitim özgeçmişleri ve bazı sosyoekonomik özellikleri belirlemeye yönelik sorulara da yer verilmiştir.

(2) Bireysel ve kamusal kazanç kayıplarının (vazgeçme maliyetleri) belirlenmesine yönelik veriler, yükseköğretimin cari hizmet maliyetlerine öğrencilerin katılım miktarlarına ilişkin veriler ve kamu cari harcamalarına ilişkin veriler yasal ve yönetsel metinlerden elde edilmiştir (2008 yılı asgari ücretleri, 2007-2008 öğrenim ücretleri, Resmi Gazete, 2007 ve 2008 Yılı Kamu Cari Harcamaları, Muhasebat Genel Müdürlüğü kayıtları).

Verilerin çözümlenmesinde sayı, yüzde ve ortalamalar kullanılmıştır. Hesaplamalarda 2008 yılı cari tutarları kullanılmıştır. Ancak, üniversiteye giriş amaçlı harcamalar 2007 ve önceki yıllara ait cari tutarlardır. Bazı öğrencilerin birden daha fazla yıl hazırlık harcaması yapmaları mümkün olduğundan, tutarları belirli bir yıla göre vermek olanaklı olmamıştır.

Araştırma yükseköğretimde bireysel, kamusal ve toplam birim harcama ve maliyetleri belirlemeyi amaçladığından, hem bu harcama ve maliyetlerin hangi bileşenlerden oluştuğu, nasıl hesaplandığı ve hesaplamalarda kullanılan gerekçe ve sayıtların neler olduğu, hem de söz konusu verilerin ayrıntıları aşağıda açıklanmıştır. Bu araştırmada kullanılan maliyet ve harcama kavramları ile yıllık öğrenci başına ortalama tutarlar (birim miktarlar) ifade edilmektedir. Aşağıda verilen bileşenler ve parantez içindeki simgeler bulguların sunulduğu tablolarda da aynı şekilde kullanılmıştır.

1. Bireysel Öğrenci Harcamaları ve Maliyetleri

Bireysel öğrenci harcamaları (E): (a) Bir yıla düşen üniversite hazırlık harcaması, (b) kişisel harcamalar ve (c) cari hizmet maliyetlerine öğrenci katkısı (öğrenim ücreti) bileşenleri (B+C+D) toplamından oluşmaktadır.

Üniversite hazırlık harcamaları (A): Üniversite hazırlık harcamaları, öğrencilerin üniversiteye hazırlanmak amacıyla yaptıkları her türlü harcamayı (dershane, özel kurs, kitap-dergi, ulaşım, barınma vb. için yapılan harcamalar) içermektedir. Üniversite hazırlık harcamaları, üniversite ve fakültelere göre öğrenci başına yapılan ortalama harcama olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin %98,7'sinin üniversiteye hazırlık amaçlı harcama yaptıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin tamamına yakını bu kapsamda olduğu için tüm öğrenciler hesaplamaya dahil edilmiştir.

Bir yıla düşen üniversite hazırlık harcamaları (B). Bu bileşen üniversiteye hazırlık için yapılan toplam harcamanın devam edilen programların normal süresine bölünmesiyle elde edilen tutarlardır. Örneğin, üniversite hazırlık harcamaları toplamı birim yıla düşen payı bulmak için tıp fakülteleri için altı yıla bölünürken, mühendislik fakültesi için dört yıla bölünmüştür. Genel ortalamalar hesaplanırken öğrenim süresi bütün fakülteler için dört yıl olarak alınmıştır. Bu türdeki harcamaların tamamı bir yıla dahil edilemediği için bu yol tercih edilmiştir.

Üniversiteye hazırlık amaçlı harcamalar, üniversiteye başlamadan önce yapıldığı ve öğrenim sürecinde yapılan bir harcama olmadığı için birçok araştırmada bireysel öğrenci maliyetlerinin belirlenmesinde bir bileşen olarak kullanılmamaktadır. Ancak son yıllarda bu eğilimde bir değişme olduğu görülmektedir. Örneğin, Psacharopoulos ve Papakonstantinou'nun (2005) çalışması buna örnek olarak verilebilir. Bu bileşenin maliyetlerin hesaplanmasına dahil edilmesi, üniversiteye hazırlık amaçlı etkinliklere yapılan harcamaların bir ortaöğretim kurumuna devam etmekten kaynaklanmamasına dayandırılmaktadır. Birçok öğrenci bir ortaöğretim kurumundan mezun olduğu yıl bir yükseköğretim programına yerleşemez ise, yine bu türden etkinlikler için harcama yapmayı sürdürebilmektedir. Dolayısıyla bu harcama ortaöğretimden değil, bir yükseköğretimden kaynaklanmaktadır.

Kişisel öğrenci harcamaları (C): Öğrencilerin öğrenimleri süresince, bir yükseköğretim kurumuna devam etmekten kaynaklanan, öğrenim harcı dışındaki harcamalarını (kitap, kırtasiye, beslenme, barınma, ulaşım, vb.) kapsamaktadır. Bir öğrencinin kişisel harcaması, aylık harcama miktarının ay olarak bir öğretim yılı ile çarpılması elde edilmiştir. Bir öğretim yılı tüm programlar için sekiz ay olarak alınmıştır.

Kişisel harcamaların tamamını öğrenciler yapıyor görünse bile, bu harcamaların bir kısmı öğrenci ya da ailesi dışındaki kaynaklardan (kamu ya da özel) karşılıksız burs veya başka desteklerle (ücretsiz, barınma, beslenme, kırtasiye vb. destekleri) finanse edilebilmektedir. Bu şekilde sağlanan desteklerin çift saymayı önlemek için bu harcamalardan düşülmesi gerekir. Veri toplama aracında bu amaca yönelik sorular bulunmasına karşın, bu şekilde destek aldıklarını belirten öğrencilerin tümü sağlanan desteklerin parasal karşılığını belirtmedikleri için yalnızca kamuya sağlanan burslar bu harcamalardan düşülerek net kişisel harcamalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yükseköğretim kurumlarında YURT-KUR'dan burs alan öğrencilerin oranı tüm üniversiteler için sabit kabul edilmiştir. Açıköğretim dışındaki öğrencilerin yaklaşık %10'una burs sağlanmaktadır (YURT-KUR 2008). Aylık burs miktarı 2008 yılı için aylık 150 TL'dir. Öğrencilerin %10'u için sağlanan burs miktarı (150TLx12 ay=1800TL) yıllık toplam kişisel harcamalardan düşülmüştür. Bu sonuç bütün öğrencilere yansıtıldığında kişi başına ortalama 180 TL'lik bir kamu harcaması söz konusu olmaktadır.

Cari hizmet maliyetlerine öğrenci katkısı (öğrenim ücreti) (D): Yükseköğretimin cari hizmet maliyetlerine öğrencilerin katkısının (öğrenim ücretleri) belirlenmesinde 2007-2008 yılı öğretim yılı için Bakanlar Kurulu'nca belirlenen tutarlar kullanılmıştır (Resmi Gazete, Eylül 2007).

Bireysel vazgeçme maliyeti (F): Bireysel vazgeçme maliyeti öğrencilerin bir yükseköğretim kurumuna devam etmeleri nedeniyle, öğrenim süresince kaybedilen vergi sonrası net kazançları ifade etmektedir. Bireysel kazanç kayıpları 2008 yılı net ortalama asgari ücretlerine dayalı olarak hesaplanmıştır. Buna göre bireysel vazgeçme maliyeti, vergi sonrası net aylık asgari ücretin ay olarak bir öğretim yılı ile (sekiz ay) çarpılmasıyla elde edilmiştir. 2008 yılı için ortalama net asgari ücret 492.40 TL olmuştur.

Vazgeçme maliyetlerinin hesaplanmasında öğrencilerin öğrenime devam ettikleri sürelerde iş bulabilecekleri varsayılmıştır. Bu varsayım şu şekilde gerekçelendirilmiştir: Birincisi, halihazırda ortaöğretim mezunlarında işsizliğin yüksek olduğu kabul edilmekle birlikte, işsizliğin yüksek olduğu bir ortamda işsizlik nedeniyle oluşan baskı sonucu ücret artışlarının da sınırlı kalacağı ve bu sınırlılığın oluşturduğu kaybın işsizlik oranı nedeniyle oluşan kayba karşılık geleceği varsayılmıştır. Ayrıca yükseköğretime devam etme olanağı bulan öğrencilerin bu olanağı bulamayanlara göre daha yetenekli öğrenciler olacağı ve bu nedenle onların yükseköğretime devam etmemeleri durumunda işsiz kalma durumlarının daha sınırlı kalacağı da ileri sürülebilir.

Bireysel vazgeçme maliyetleri belirlenirken, öğrencilerin öğrenimleri süresince elde edecekleri kazançların vazgeçme maliyetlerinden düşülmesi gerekir. Ancak bu çalışmaya katılan öğrencilerin yalnızca %1.9'unun gelir getirici bir işte çalıştıkları belirlenmiş, ancak tüm öğrenciler miktarları belirtmek istemediği için bu öğrencilerin elde ettikleri gelirler dikkate alınmamıştır. Bu orana karşılık gelen çalışan öğrenci sayısının daha sonraki sınıflarda benzer olacağı varsayılmıştır.

Bireysel öğrenci maliyeti (G), doğrudan kişisel öğrenci harcamaları ve bireysel vazgeçme maliyeti bileşenlerinin (E+F) toplamından oluşan birim maliyettir.

Hanehalkı gelir grupları (H): Hanehalkı geliri hanehalkının bir yıl içinde elde ettiği tüm gelirleri ifade etmektedir. Hanehalkı gelirin ilişkili veriler aylık olarak sorulmuş, daha sonra yıla dönüştürülerek kullanılmıştır. Gelir grupları araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Gelir grupları 750 TL ve katları alınarak belirlenmiştir: 1. Grup: 0-750 TL (alt gelir grubu), 2. Grup: 751-1.500 TL (alt orta), 3. Grup: 1.501-2.250 TL (orta), 4. Grup: 2.251-3.000 TL (üst-orta) ve 5. Grup: 3.001TL ve üstü (üst).

2. Kamusal Harcama ve Maliyetler

Kamusal öğrenci maliyeti (K), kamu cari öğrenci harcamaları, kamusal vazgeçme maliyeti (vazgeçilen vergiler) ve çeşitli biçimlerde öğrencilere sağlanan kamusal yardımların (karşılıksız burslar) toplamından (I+J) oluşan birim maliyettir.

Kamu cari harcamaları (J): Kamu harcamaları, araştırma kapsamındaki üç üniversitenin 2008 yılı kesin hesaplarından elde edilen cari harcamalardan hesaplanmıştır. Öğrenci başına kamu cari harcaması, bir fakülte için öğrenci başına düşen cari harcama miktarı ve üniversitenin ortak cari harcamasından öğrenci başına düşen miktarın toplanması ile elde edilmiştir. Fakülte bazında öğrenci başına düşen cari harcama miktarı, fakülte bazında yapılan toplam cari harcamaların ilgili fakültenin 2008 yılı öğrenci sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Bir üniversitenin ortak cari harcamasından öğrenci başına düşen pay, o üniversitede yapılan ortak cari harcamaların (yönetim ve destek hizmetleri giderleri) söz konusu üniversitedeki toplam öğrenci sayısına bölünmesiyle elde edilmiştir. Buna göre öğrenci başına düşen ortak cari harcama HÜ 1.969 TL, EÜ 1.161 TL ve CÜ 1.661 TL'dir. Ortak cari harcamaların hesaplamada kullanılan öğrenci sayıları 2007-08 Yükseköğretim İstatistiklerinden alınmıştır (ÖSYM, 2008).

Ayrıca YURT-KUR aracılığıyla sağlanan karşılıksız burslar da kamu harcamasının niteliğini taşımaktadır. Bu kapsamda sağlanan burslar da kamu harcamalarına yansıtılmıştır. Kişisel harcamalardan düşülen kişi başına ortalama 180 TL'lik bir kamu harcaması bu harcamalara ilave edilmiştir.

Kamusal vazgeçme maliyeti (vazgeçilen vergiler) (K): Kamusal vazgeçme maliyeti, öğrencilerin bir yükseköğretim kurumuna devam etmeleri nedeniyle, öğrenimleri süresince kaybedilen brüt kazançlardan kesilecek vergiler toplamını ifade etmektedir. Buna göre Kamusal vazgeçme maliyeti= Brüt asgari ücret-net asgari ücret x ay olarak bir öğretim yılı şeklinde hesaplanmıştır. Bir fakülte için yıllık kamusal maliyet (623.55TL-492.40TL=131,15TL) x (8 ay) = 1.050 TL olmaktadır.

Toplam birim maliyet (L), bireysel öğrenci maliyeti ve kamusal öğrenci maliyetinin toplanmasıyla elde edilmiştir. Her bir öğrencinin bir yılda oluşturduğu toplam birim maliyeti ifade eder.

Buraya kadar sözü edilen hesaplamalardan elde edilen bulgular araştırmanın problemi temele alınarak, (1) Bireysel Öğrenci Harcama ve Maliyetleri, (2) Kamusal Harcamalar ve Maliyetler ve (3) Toplam Birim Maliyetler başlıkları altında toplanarak sunulmuş ve tartışılmıştır.

Bulgular ve Yorum

1. Bireysel Öğrenci Harcamaları ve Maliyetleri

Üniversite Hazırlık Harcamaları

Öğrencilerin üniversiteye hazırlık amaçlı yapmış oldukları ortalama harcama miktarları Tablo 1 Sütun A'da yer almaktadır. CÜ öğrencilerinin ortalama 4.435 TL, EÜ öğrencilerinin ortalama 4.833 TL, HÜ öğrencilerinin ortalama 4.180 TL ve her üç üniversite birlikte alındığında, öğrencilerin ortalama 4.475 TL harcama yapmış oldukları görülmektedir. Harcama miktarlarına göre bir sıralama yapıldığında EÜ, CÜ ve HÜ şeklinde bir sıralamanın olduğu görülmektedir. Her üç üniversite birlikte alındığında öğrenci başına en fazla harcamayı (5.328 TL) diş hekimliği fakülteleri öğrencileri yaparken, en az harcamayı da (3.553 TL) tıp fakülteleri öğrencilerinin yaptığı görülmektedir.

Öğrencilerin üniversiteye hazırlık harcamaları, üniversite ve fakülteler bazında farklılıklar gösterse de öğrencilerin ailelerinin gelirleriyle karşılaştırıldığında, ailelerin önemli sayılabilecek bir miktarı çocuklarının eğitimi için harcadıklarını göstermektedir. Özellikle, düşük gelir grupları için büyük bir özveriye dönüştüğü görülmektedir. Bu çerçevede, yükseköğretime olan talep ve dershaneye devam eden öğrenci sayıları dikkate alındığında, üniversite hazırlık harcamaları, anne-babaların çocuklarının gelecekteki konumlarına yönelik olarak önemli miktarda kaynağı gözden çıkarma yönünde istekliliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmaya benzer biçimde, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) (1998) ve Türk Eğitim Derneği'nin (TED) (2005) yaptırdığı çalışmalar da bu yargıyı destekler niteliktedir. Bu yarıdan yola çıkarak, öğrenim süresinde oluşan bazı maliyetler de dikkate alındığında, yükseköğretimin öğrenciler ve aileleri için hâlâ bir yatırım olma özelliğini koruduğu ve bu durumun birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için de geçerli olduğu söylenebilir (Bray 2006; Aurini 2004; Bray and Kwok 2003). Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de yükseköğretimin kişisel getirisinin toplumsal getirisinden oldukça yüksek olması (Tansel 2005), bu eğilimin süreklilik kazanmasını haklılaştırmaktadır. Çeşitli yükseköğretim kurumlarının kamuoyu gözündeki popülaritesi de bu eğilimi güçlendiriyor olabilir.

Tablo 1. Üniversite ve Fakülteleere Göre Birim Öğrenci Harcamaları ve Maliyetleri (TL) (2007-2008)

Üniversiteler	Fakülteler	Örneklemdeki öğrenci sayıları	Üniversite hazırlık harcamaları		E içindeki payı (%)	Kişisel öğrenci harcamaları		E içindeki payı (%)	Öğrenim ücreti (harçlar)		E içindeki payı (%)	Bireysel harcamalar toplamı (B+C+D)		E içindeki payı (%)	Vazgeçilen kazançlar toplamı		G içindeki payı (%)	Bireysel öğrenci maliyeti (E+F)		L içindeki payı (%)	Vazgeçilen vergiler toplamı		K içindeki payı (%)	Kamu cari harcamaları		K içindeki payı (%)	Kamusal maliyet (I+J)		L içindeki payı (%)	Toplam maliyet (G+K)					
			(A)	(B)*		(C)	(D)		(E)	(F)		(G)	(H)		(I)	(J)		(K)	(L)		(M)	(N)													
Cumhuriyet																																			
Genel		957	4.435	1.109	25,5	2.947	67,6	301	6,9	4.357	52,5	3.936	47,5	8.293	59,4	1.050	18,5	4.618	81,5	5.668	40,6	13.961													
Tip		86	3.800	633	13,7	3.470	75,3	508	11,0	4.611	54,0	3.936	46,0	8.547	27,9	1.050	4,8	20.783	95,2	21.833	71,3	30.641													
Dış Hek.		59	3.405	681	13,8	3.820	77,6	424	8,6	4.925	55,6	3.936	44,4	8.161	42,8	1.050	9,0	10.654	91,0	11.704	56,6	20.695													
Eğitim		134	3.563	891	27,7	2.084	64,7	244	7,6	3.219	45,0	3.936	55,0	7.155	66,3	1.050	28,9	2.590	71,1	3.640	33,7	10.795													
Fen-Edab.		294	4.320	1.080	28,2	2.508	65,4	244	6,4	3.832	49,3	3.936	50,7	7.768	60,3	1.050	20,9	3.969	79,1	5.019	38,9	12.891													
GSF		60	4.358	1.090	22,7	3.441	71,6	272	5,7	4.803	55,0	3.936	45,0	8.739	59,0	1.050	17,3	5.012	82,7	6.062	41,0	14.801													
İİBF		147	4.156	1.039	27,7	2.435	65,1	269	7,2	3.743	48,7	3.936	51,3	7.679	65,3	1.050	25,7	3.036	74,3	4.086	34,7	11.765													
Müh.		177	6.198	1.550	26,2	4.041	68,2	332	5,6	5.923	60,1	3.936	39,9	9.859	67,5	1.050	22,2	3.689	77,8	4.739	32,5	14.598													
Erciyes																																			
Genel		95	4.833	1.208	27,3	2.905	65,7	307	7,0	4.420	52,9	3.936	47,1	8.356	58,4	1.050	18,7	4.572	81,3	5.622	39,3	14.308													
Tip		95	3.941	657	10,1	5.342	82,1	508	7,8	6.507	62,3	3.936	37,7	10.443	30,7	1.050	5,1	19.559	94,9	20.609	60,5	34.071													
Dış Hek.		72	4.507	901	16,9	4.018	75,2	424	7,9	5.343	57,6	3.936	42,4	9.279	34,2	1.050	6,4	15.251	93,6	16.301	60,2	27.099													
Etzacılık		97	4.525	905	15,7	4.545	78,6	331	5,7	5.781	59,5	3.936	40,5	9.717	36,7	1.050	6,4	15.376	93,6	16.426	62,0	26.476													
Eğitim		163	3.851	963	20,4	3.508	74,4	244	5,2	4.715	54,5	3.936	45,5	8.651	63,3	1.050	21,5	3.841	78,5	4.891	35,8	13.658													
Fen-Edab.		293	4.205	1.051	19,5	4.090	76,0	244	4,5	5.385	57,8	3.936	42,2	9.321	50,9	1.050	16,9	5.150	83,1	6.200	33,9	18.298													
GSF		82	6.004	1.501	27,9	3.602	67,0	272	5,1	5.375	57,7	3.936	42,3	9.311	50,4	1.050	11,8	7.847	88,2	8.897	48,1	18.492													
İİBF		174	4.491	1.123	21,5	3.826	73,3	269	5,2	5.218	57,0	3.936	43,0	9.154	61,5	1.050	18,7	4.577	81,3	5.627	37,8	14.895													
Müh.		266	3.459	865	17,2	3.828	76,2	332	6,6	5.025	56,1	3.936	43,9	8.961	52,3	1.050	14,2	6.351	85,8	7.401	43,2	17.139													
Hacettepe																																			
Genel		1242	4.180	1.045	19,5	4.016	74,8	306	5,7	5.367	57,7	3.936	42,3	9.303	52,3	1.050	13,1	6.944	86,9	7.994	44,9	17.803													
Tip		277	3.553	592	11,6	3.998	78,4	508	10,0	5.098	56,4	3.936	43,6	9.034	30,5	1.050	5,1	19.495	94,9	20.545	69,5	29.579													
Dış Hek.		196	5.328	1.066	20,8	3.625	70,9	424	8,3	5.115	56,5	3.936	43,5	9.051	38,3	1.050	7,2	13.560	92,8	14.610	61,8	23.661													
Etzacılık		157	4.888	978	18,8	3.881	74,8	331	6,4	5.190	56,9	3.936	43,1	9.126	37,9	1.050	7,0	13.930	93,0	14.980	62,1	24.066													
Eğitim		441	3.750	938	24,4	2.663	69,3	244	6,4	3.845	49,4	3.936	50,6	7.781	65,3	1.050	25,4	3.082	74,6	4.132	34,7	11.913													
Fen-Edab.		840	4.363	1.091	24,1	3.184	70,5	244	5,4	4.997	55,5	3.936	46,6	8.455	61,7	1.050	20,0	4.209	80,0	5.259	38,4	13.714													
GSF		226	5.182	1.226	25,9	3.429	68,6	272	5,4	4.997	55,9	3.936	44,1	8.933	52,4	1.050	12,9	7.080	87,1	8.130	47,7	17.063													
İİBF		502	4.898	1.225	27,6	2.938	66,3	269	6,1	4.432	53,0	3.936	47,0	8.368	65,5	1.050	23,8	3.366	78,2	4.416	34,5	12.784													
Müh.		691	4.569	1.142	22,0	3.715	71,6	332	6,4	5.189	56,9	3.936	43,1	9.125	60,4	1.050	17,5	4.941	82,5	5.991	39,6	15.116													
CÜ+EÜ+HÜ																																			
Genel		3330	4.475	1.120	23,6	3.331	70,0	305	6,4	4.756	54,7	3.936	45,3	8.692	56,6	1.050	15,8	5.597	84,2	6.647	43,4	15.539													

* Genel ortalamalarda öğrenim süresi dört yıl olarak alınmıştır.

Türkiye'de üniversite hazırlık amaçlı ek eğitimden yararlanma, arz kapasitesinin sınırlılığı nedeniyle bir yükseköğretim programına girişi her zaman güvence altına almamaktadır. Bu nedenle, bazı adayların hiçbir zaman yararlanamayacakları bir hizmet için bazı maliyetlere katlanması durumu ortaya çıkmaktadır. Yükseköğretime başvuran aday sayısı (2007'de 1.766.441, ÖSYM 2009) ve kayıt olan öğrenci sayılarına (2007'de AÖF hariç lisans programları 206.659, önlisans programları 203.309, ÖSYM 2008: 45) bakıldığında bu durum daha kolay anlaşılabilir. Ayrıca, bu maliyetlere katlanmalarına karşın, bu hizmetten yararlanamayanların yaptıkları harcamaların gelecekte bir getiriye dönüşme olasılığı kalmadığı için, toplumun önemli miktarda kaynağının boşa harcanmış olduğu söylenebilir. Eğitime ayrılan kaynakların sınırlılığı dikkate alındığında, bu durumun ülke ekonomisi bakımından temel bir sorun olarak algılanması gerektiği ileri sürülebilir.

Üniversite hazırlık harcamaları ile gelir grupları arasındaki ilişkiler Tablo 2'de yer almaktadır. Üç üniversitenin öğrencilerinin hanehalkı gelir gruplarına göre dağılımına bakıldığında, öğrencilerin yaklaşık beşte biri (%18,5) en düşük gelir grubunda (yıllık ortalama 6.688TL, aylık 750 TL ve altı), yaklaşık yarısı (%44,9) ikinci en düşük gelir grubunda, %17,7'si üçüncü gelir grubunda, %11,2'si dördüncü gelir grubunda ve %7,8'inin en üst gelir grubunda yer aldıkları görülmektedir. CÜ ve EÜ öğrencilerinin yaklaşık dörtte biri (sırasıyla %26 ve %23,9) en düşük gelir grubunda yer alırken, bu grubun HÜ öğrencileri içindeki payı %7,7'ye düşmektedir. HÜ en yüksek iki gelir grubundaki paylarının diğer iki üniversiteye göre iki kat daha yüksek oluşu da görülmektedir. Gelir grupları dağılımı öğrencilere sağlanacak yardımlar konusunda yol gösterici olabilir.

Tablo 2.

Üniversite Hazırlık Harcamaları ve Kişisel Öğrenci Harcamalarının Hanehalkı Gelirine Oranı

Üniv.	Gelir Grupları	Öğrenci sayıları	Gelir grupları içindeki payı (%)	Üniversite hazırlık harcamaları (TL) (A)	Hanehalkı gelirine oranı (%)	Kişisel öğrenci harcamaları (TL) (C+D)	Hanehalkı gelirine oranı (%)	Ortalama yıllık hanehalkı geliri (TL)
Cumhuriyet	1. Grup	249	26,0	3.220	47,1	2.296	33,6	6840
	2. Grup	438	45,8	4.074	29,1	2.983	21,3	14.025
	3. Grup	142	14,8	5.118	22,1	3.924	17,0	23.113
	4. Grup	85	8,9	6.233	18,8	5.054	15,3	33.106
	5. Grup	43	4,5	9.337	12,0	5.653	7,3	77.720
	Genel	957	100,0	4.435	24,6	3.248	18,0	18.061
Erciyes	1. Grup	270	23,9	3.811	56,8	2.375	35,4	6.714
	2. Grup	554	49,0	4.946	35,5	3.046	21,8	13.945
	3. Grup	177	15,7	5.263	22,8	3.560	15,4	23.078
	4. Grup	88	7,8	5.530	16,5	4.098	12,2	33.470
	5. Grup	42	3,7	6.643	8,0	7.460	9,0	82.742
	Genel	1131	100,0	4.833	27,3	3.212	18,1	17.722
Hacettepe	1. Grup	96	7,7	2.954	39,4	3.623	48,3	7.504
	2. Grup	503	40,5	4.243	29,6	3.507	24,5	14.332
	3. Grup	269	21,7	4.339	18,6	4.567	19,5	23.369
	4. Grup	200	16,1	4.982	15,0	4.778	14,4	33.171
	5. Grup	174	14,0	6.397	8,1	6.154	7,8	79.443
	Genel	1242	100,0	4.180	15,0	4.322	15,5	27.917
CÜ+EÜ+HÜ	1. Grup	615	18,5	3.481	52,1	2.538	38,0	6.688
	2. Grup	1495	44,9	4.118	29,2	3.183	22,6	14.098
	3. Grup	588	17,7	4.805	20,7	4.108	17,7	23.219
	4. Grup	373	11,2	5.396	16,2	4.680	14,1	33.227
	5. Grup	259	7,8	6.925	8,7	6.283	7,9	79.692
	Genel	3330	100,0	4.475	20,7	3.636	16,8	21.622

Gelir grubundaki dağılıma koşut biçimde, hanehalkının gelir düzeyi yükseldikçe, öğrencilerin üniversite hazırlık harcamaları da yükselmekte, hanehalkının gelir düzeyi düştükçe, hazırlık harcamaları da düşmektedir. Başka bir anlatımla, gelir düzeyi ile harcama miktarı arasında doğrusal bir ilişki izlenmektedir. En düşük gelir grubundaki öğrencilerin üniversite hazırlık amaçlı yaptıkları harcamaların yıllık ortalama hanehalkı gelirinin yarıdan fazlasını (%52,1) oluşturduğu görülmektedir. İkinci gelir grubunda yer alan öğrencilerin hanehalkı gelirinin yaklaşık üçte birini (%29,2) üniversite hazırlık harcaması olarak harcamış oldukları görülmektedir. En üst

gelir grubundaki öğrencilerin üniversite hazırlık amaçlı harcama miktarları en yüksek olmasına karşın, hanehalkı geliri içindeki payı (%8,7) en düşük görünmektedir.

Bu bulgular, düşük gelir gruplarına ait ailelerin çocukları için hem daha düşük harcama yaptıklarını hem de gelirlerinin daha büyük bir kısmını harcama durumunda olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum üniversiteye hazırlık amaçlı ek eğitimin olduğu birçok ülke için geçerlidir. Örneğin Psacharopoulos and Papakonstantinou'nun (2005) çalışması, Yunanistan için durumun benzer olduğunu ortaya koymaktadır. Daha fazla harcama çoğu zaman daha yüksek nitelikli eğitim olanaklarından yararlanma ile koşutluk göstermektedir. Bu koşutluğun fırsat eşitliği ile ilişkili doğurguları söz konusudur. Bu durum büyük çapta kamusal olarak finanse edilen eğitimden dar gelirli olanların daha düşük düzeyde yararlanma ya da hiç yararlanmama durumunu ortaya çıkarabilmektedir. Yukarıda ele alınan harcamaları yapamayacak durumda olanlar belki de yükseköğretim aşamasına gelmeden yükseköğretimden vazgeçmiş olabilirler ya da bu harcamaları yapamadıkları için daha yüksek yetenekli olanlar, yerlerini bu harcamaları yapabilenlere bırakmış olabilirler.

Bireysel Öğrenci Harcamaları

Öğrencilerin öğrenimlerini sürdürürken bir yılda doğrudan yaptıkları ortalama bireysel harcama miktarları Tablo1'in E sütununda yer almaktadır. Bu sütuna bakıldığında, CÜ öğrencilerinin ortalama 4.357 TL, EÜ öğrencilerinin ortalama 4.420 TL, HÜ öğrencilerinin ortalama 5.367 TL ve üniversiteler bir arada alındığında öğrencilerin ortalama 4.756 TL doğrudan harcama yaptıkları görülmektedir. Harcama miktarlarına göre bir sıralama yapıldığında HÜ, EÜ ve CÜ şeklinde bir sıralamanın olduğu ve HÜ öğrencilerinin diğer iki üniversitenin öğrencilerinden yaklaşık beşte bir oranında daha yüksek harcama yaptıkları görülmektedir. Fakülteler bazında genel olarak bakıldığında, eğitim fakültesi öğrencileri en az doğrudan harcamayı (3.845 TL) yaparken, fen bilimleri alanı diye nitelendirilebilecek olan fakültelerin (tıp, diş hekimliği, eczacılık ve mühendislik) yaklaşık 5.000 TL'yi aşan bir harcama yaptıkları görülmektedir.

Bu bulgular topluca değerlendirildiğinde, bireysel öğrenci harcamaları üniversite ve fakülteler bazında farklılık göstermekle birlikte, öğrenciler ve ailelerinin doğrudan öğrenci başına önemli miktarlarda harcama yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, öğrencilerin doğrudan yaptığı bireysel harcamaların (4.756TL), kamunun yaptığı doğrudan cari harcamalarla (5.597 TL) karşılaştırılabilir miktarlarda olduğu görülmektedir.

Toplam bireysel öğrenci harcamalarının bileşenlerine ve bu bileşenlerin bireysel harcamalara oranına üniversiteler bazında ve genel olarak bakıldığında, bir yıla düşen üniversite hazırlık harcamaları (Tablo 1, sütun B) toplam doğrudan harcamaların CÜ öğrencileri için %25,5'ini, EÜ öğrencileri için %27,3'ünü, HÜ öğrencileri için %19,5'ni ve her üç üniversite geneli için %23,6'sını oluştururken, öğrencilerin öğrenim sırasında yaptıkları güncel harcamalar (Tablo 1, sütun C) toplam doğrudan bireysel harcamaların CÜ öğrencileri için %67,6'sını, EÜ öğrencileri için %65,7'sini, HÜ öğrencileri için %74,8'ini ve her üç üniversitenin öğrencileri için %70'ini oluşturmaktadır. Toplam bireysel öğrenci harcamaları içinde en büyük payı, güncel yaşam giderlerine yönelik harcamaların oluşturduğu görülmektedir. Öğrenim ücretlerinin toplam bireysel öğrenci harcamaları içindeki payı genel olarak %6,5'i geçmezken, tıp fakülteleri için bu oran %10 civarında bir paya ulaşmaktadır. Dolayısıyla öğrenim ücretlerinin kamuoyunun gündemindeki kadar bir ağırlık taşımadığı ancak, diğer doğrudan harcamaların önemli tutarlara ulaştığı söylenebilir. Ancak, alt gelir grubunda yer alan öğrenciler için her türlü harcamanın önemli bir yük oluşturduğunun göz ardı edilmemesi gerekir. Bu harcamaların hanehalkı geliri içindeki payına bakıldığında, daha üst gelir grubundakilerin daha yüksek harcama yaptıkları ve bunun sonucu olarak daha iyi koşullarda öğrenim gördükleri söylenebilir. Bu sonuçlar öğrencilere yapılacak yardımların miktarı ve yönü konusunda belirleyici olabilir. Ayrıca kentsel özelliklerin de öğrenci harcamaları, dolaylı olarak da maliyetler üzerinde etkili olduğu söylenebilir. HÜ öğrencilerinin doğrudan harcamalarının yüksekliği, bu özellikle açıklanabileceği gibi, hanehalkı gelirinin daha yüksek oluşu ile de ilişkilendirilebilir.

Kişisel öğrenci harcamalarının (C+D) hanehalkı geliri ile karşılaştırılmasına bakıldığında (Tablo 2), hanehalkı geliri arttıkça, öğrencilerin doğrudan harcama miktarlarının da arttığı, ancak hanehalkı geliri içindeki payının azaldığı görülmektedir. YÖK'ün yaptırdığı bir çalışmanın sonuçlarını değerlendiren Ergen (1999: 80), öğrenci velilerinin yıllık ortalama gelirleri ile kişisel harcamalar arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yaklaşık on yıllık süre sonunda durumun değişmediği anlaşılmaktadır. En düşük gelir grubundaki öğrenciler, yıllık hanehalkı gelirinin %38'ini doğrudan kişisel harcama olarak gerçekleştirmektedirler. İkinci gelir grubundaki öğrenciler, hanehalkı gelirinin %22,6'sını (bu öğrenciler toplam öğrencilerin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır %44,9), üçüncü gelir grubundaki öğrenciler %17,7'sini, dördüncü gelir grubundaki öğrenciler %14,1'ini ve en üst gelir grubundaki öğrenciler %7,9'unu doğrudan harcamaktadırlar.

Bireysel Öğrenci Maliyetleri

Bireysel öğrenci maliyetleri, doğrudan bireysel öğrenci harcamaları ve öğrencilerin yükseköğretime devam etmeleri nedeniyle ortaya çıkan kazanç kayıplarından oluşmaktadır. Tablo 1, sütun G'ye bakıldığında, CÜ öğrencileri için ortalama 8.293 TL, EÜ öğrencileri için ortalama 8.356 TL, HÜ öğrencileri için ortalama 9.303 TL ve her üç üniversitenin öğrencileri için ortalama 8.692 TL'lik bir yıllık ortalama bireysel maliyet ortaya çıkmaktadır. Ortalama bireysel maliyetin HÜ öğrencileri için diğer iki üniversiteye göre yaklaşık 1.000 TL daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakülteler temele alınarak bakıldığında da en düşük bireysel maliyetin eğitim fakültesi öğrencileri için, en yüksek maliyetin ise fen bilimleri alanında çoğunluğu oluşturan fakülterlere (tıp, diş hekimliği, eczacılık ve mühendislik) ait olduğu görülmektedir.

Bireysel maliyetler toplam öğrenim sürelerine göre (lisans programlarının süresi) alındığında, CÜ öğrencileri için ortalama bireysel maliyet 33.172 TL, EÜ öğrencileri için ortalama bireysel maliyet 33.424 TL, HÜ öğrencileri için ortalama bireysel maliyet 37.212 TL ve üç üniversitenin öğrencileri için ortalama maliyet 34.768 TL olmaktadır. Öğrenim süresi beş ve altı yıl olan fakültelerin öğrenim süresinin getirdiği ek maliyetler de ortalamaya katıldığında daha yüksek miktarlara ulaşılacaktır.

Bireysel öğrenci maliyetleri içinde doğrudan bireysel harcamaların (Tablo 1, Sütun E) payına bakıldığında, CÜ için %52,5, EÜ için %47,1, HÜ için %57,7 ve üç üniversite için %54,7 olduğu görülmektedir. Hem ayrı ayrı üniversiteler bazında hem de üç üniversite bir arada ele alındığında, doğrudan bireysel harcamaların bireysel maliyetlerin yarısından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Ancak bireysel harcamaların daha düşük olduğu bazı fakültelerde vazgeçilen kazançların %50'yi geçtiği izlenmektedir. Örneğin, CÜ Eğitim Fakültesi öğrencileri. Genel olarak vazgeçilen kazançların bireysel maliyetler içinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir.

Bireysel öğrenci maliyetleri bakımından dikkat çekici temel bulgu, bireysel öğrenci maliyetlerinin sağlık bilimleri alanındaki fakülteler dışında kamusal maliyetleri aşmasıdır. Yaklaşık 10 yıl önce yapılmış bir çalışmada da (Ergen 1999) benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

2. Kamusal Harcamalar ve Maliyetler

Kamusal öğrenci maliyetleri Tablo 1, Sütun K'da yer almaktadır. Bu sütunun genel satırlarına bakıldığında, ortalama kamusal maliyetin CÜ öğrencileri için 5.668 TL, EÜ öğrencileri için 5.622 TL, HÜ öğrencileri için 7.994 TL ve her üç üniversitenin öğrencileri için 6.647 TL olduğu ortaya çıkmaktadır. Üniversiteler bazında bakıldığında HÜ'nün daha yüksek maliyetlerle eğitim hizmeti ürettiği görülmektedir. Fakülteler bazında bakıldığında, hem üniversiteler hem de üç üniversite birlikte ele alındığında, tıp fakültelerinin en yüksek kamusal maliyete yol açtıkları görülmektedir. Bu fakülteleri diş hekimliği ve eczacılık fakülteleri izlemektedir. En düşük kamusal maliyetin eğitim ve iktisadi ve idari bilimler fakülteleri için olduğu görülmektedir. Kamusal maliyetlerin bir bileşeni olan kamu cari harcamalarına bakıldığında da (Tablo 1, sütun J) benzer bir durum olduğu görülmektedir. Sağlık bilimleri alanındaki fakülterlere öğrenci başına yapılan harcamaların diğer fakültelerin birkaç katına çıktığı izlenmektedir. Ergen'in (1999) çalışması da tıp fakülteleri için benzer sonuca ulaşmıştır. Bu durum, sağlık bilimleri alanında eğitim hizmeti üretmenin daha yüksek harcama gerektirdiği ve dolayısıyla maliyetlerin de yüksek olabileceği şeklinde

değerlendirilebileceği gibi, başka değişkenlerle de açıklanabilir. Geleneksel olarak bir gerekeçeye dayandırılmaksızın bu fakültelere daha fazla kaynak ayırma ve daha fazla öğretim elemanı çalıştırma maliyetleri yükseltebilir. Örneğin, bu fakültelerde öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı oldukça düşük iken, bu oran eğitim fakültelerinde birkaç katını aşabilmektedir.

Vazgeçilen vergilerin (Tablo 1, Sütun I) kamusal maliyet içindeki payı genel olarak ortalama %15,5 iken, CÜ için %18,5, EÜ için %18,7 ve HÜ öğrencileri için %13,1'dir. Maliyetlerin yüksekliği nedeniyle, vazgeçilen vergiler, tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakülteleri için yaklaşık yüzde yedi civarında kalmaktadır.

3. Toplam Birim Maliyetler

Toplam birim öğrenci maliyetleri, bireysel ve kamusal birim öğrenci maliyetlerin toplamından oluşmaktadır (Tablo 1, sütun L). CÜ öğrencileri için 13.961 TL, EÜ öğrencileri için 14.308 TL, HÜ öğrencileri için 17.803 TL ve her üç üniversitenin öğrencileri için 15.339 TL'lik bir toplam birim maliyet ortaya çıkmaktadır. Toplam birim maliyetin HÜ öğrencileri için diğer iki üniversiteye göre yaklaşık 3.500-4.500 TL daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakülteler temele alınarak bakıldığında da bireysel maliyetlerde olduğu gibi, en düşük toplam birim maliyetin eğitim fakültesi öğrencileri için, en yüksek birim maliyetin ise tıp fakültelerinde olduğu görülmektedir.

Toplam maliyetler bir lisans programının toplam süresi (dört yıl) dikkate alınarak hesaplandığında, üç üniversite için ortalama toplam maliyetin 61.356 TL olacağı ortaya çıkmaktadır. Fakültelerin toplam öğrenim süreleri dikkate alındığında toplam maliyet, tıp fakülteleri için 177.474 TL, diş hekimliği fakülteleri için 118.305 TL, eczacılık fakülteleri için 120.530 TL, eğitim fakülteleri için 47.652 TL, fen-edebiyat fakülteleri için 54.856 TL, GSF'ler için 68.252 TL, İİBF'ler için 51.136 TL ve mühendislik fakülteleri için 60.464 TL olmaktadır. Ayrıca bazı fakülte ve bölümlerdeki hazırlık sınıfları olduğu da dikkate alındığında daha yüksek bir maliyet ortaya çıkacaktır.

Toplam birim maliyetler içinde kamusal ve bireysel maliyetlerin payına bakıldığında, tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakülteleri için kamusal maliyetler daha yüksek bir paya sahipken (yüzde 60-70 aralığında), geriye kalan fakültelerde bireysel maliyetlerin daha yüksek paya (%52-65 arasında değişen bir pay) sahip olduğu görülmektedir. Üç üniversite bir arada ele alındığında, birim maliyetler içinde kamusal maliyetlerin payı %43,4 iken, bireysel maliyetlerin birim maliyet içindeki payının %56,6 olduğu görülmektedir.

Bu bulgular bir anlamda neredeyse ücretsiz sunulduğu ileri sürülen yükseköğretim hizmetinden bireylerin, üretim maliyetinden daha yüksek bir maliyetle yararlanmakta olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, birim maliyetler içinde bireysel maliyetlerin payının daha yüksek olmasının nedeni, yükseköğretime yeterli miktarda kaynak ayrılmamasıyla da açıklanabilir. Bu durum, devletin eğitime verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Araştırmadan iki temel sonuç çıkarılabilir: (1) Araştırma kapsamındaki öğrencilerin neredeyse tamamı üniversiteye hazırlık harcaması yapmaktadırlar ve bu harcamalar hanehalkı gelirleriyle karşılaştırıldığında önemli miktarlara ulaşmaktadır. Öğrencilerin ailelerinin hanehalkı gelirleri ile yaptıkları harcamalar arasında olumlu bir ilişki gözlenmektedir. (2) Birim öğrenci maliyetleri içinde sağlık bilimleri alanı istisna olmak üzere, genel olarak bireysel öğrenci harcamalar ve maliyetlerinin payı kamusal harcamalar ve maliyetlerinden daha yüksektir. Dolayısıyla, öğrencilerin eğitim hizmetlerinden yararlanmak için katlandıkları maliyet, eğitim hizmetlerinin üretilmesi için katlanılan maliyeti aşmaktadır. Bu nedenle, eğitimin finansmanı ile ilgili politikaların belirlenmesinde kamusal harcamalar ve maliyetler yanında, bireysel harcamalar ve maliyetlerin de dikkate alınması önerilebilir. Ayrıca, düşük gelir grubunda yer alan öğrencilerin harcamalarının hanehalkı gelirleri içindeki payı oldukça yüksek olduğundan, öğrencilere sağlanacak kamu desteklerinin belirlenmesinde ailelerin gelir düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerekir.

Kaynakça

- Akalın, G. (1997). Üniversite harçları: Türkiye'de yükseköğretim hizmetinin fiyatlandırılması. *Amme İdaresi Dergisi*. 30 (3), 49-76.
- Aurini, J. (2004). Transformation of private tutoring: Education in a franchisee form. *The Canadian Journal of Sociology*. 29 (3), 419-438
- Barr, N. and Crawford, I. (2005). *Financing Higher Education: Answer form the UK*. London: Routledge.
- Berger, M. C. and Kotsal, T. (2002). Financial resources, regulation and enrolment in US public higher education. *Economics of Education Review*. 21, 101-110.
- Bray, M. (2006). Private supplementary tutoring: Comparative perspectives on patterns and implications. *Compare*. 36 (4), 515-530.
- Bray, M. and Kwok, P. (2003). Demand for private supplementary tutoring: Conceptual considerations, and socio-economic patterns in Hong Kong. *Economics of Education Review*. 22, 611-620.
- Brinkman, P. T. (2000). Economic cost of higher education: Focus on cost. *New Directions for Institutional Research*. No. 106, Summer.
- Canton, E. and Jong, F. (2005). Demand for higher education in the Netherlands, 1950-1999. *Economics of Education Review*. 24, 651-663.
- Daniel, J., Kanwar, A. and Uvalić-Trumbić, S. (2009). Breaking Higher Education's Iron Triangle: Access, Cost and Quality. *Change*. March/April, 30-35.
- Ergen, H. (1999). "Türkiye'de eğitim harcamalarının analizi ve yükseköğretimde maliyetler" Yayınlanmamış yüksek lisans Tezi). Ankara: HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gürüz, K. (2008). *Yirmi birinci yüzyılın başında Türk milli eğitim sistemi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürüz, K. ve diğerleri. (1994). *Türkiye ve Dünya'da yükseköğretim: Bilim ve teknoloji*. İstanbul: TÜSİAD.
- Hurn, J. C. (1993). *Limits and possibilities of schooling*. Boston: Allyn and Bacon.
- Johnstone, D. B. (2004). Economics and politics of cost sharing in higher education: Comparative perspective. *Economics of Education Review*. 23, 403-410.
- Johnstone, D. B. (2005). Financing higher education: Who should pay?. In P. G. Altbach, R.O. Berndahl and P. J. Gumpert. (Eds) *American higher education in the twenty-first century: Social, political and economic challenges* (pp. 5-17). The John Hopkins University Press.369-392.
- Karakütük, K. (2006). Yükseköğretimin finansmanı. *Milli Eğitim*. 171, 219-242.
- Kavak, Y. ve Ekinci, C. E. (1994). Eğitimin finansmanı sorunu ve maliyetlerin azaltılmasına ilişkin alternatif stratejiler. *Hacettepe Üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*. 10, 64-72.
- MEB. (2008). *2009 Yılı Bütçe Raporu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- OECD. (2008). *Education At a Glance 2008: OECD Indicators*. Paris.
- Oliveira, T. and Pereira, P. T. (1999). Who pays the bill? Study costs and student's income in Portuguese higher education. *European Journal of Education*, 34 (1), 111-121.
- ÖSYM. (2008). *2007-2008 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri*. Ankara: ÖSYM.
- ÖSYM (2009). 2007 ÖSS'ye İlişkin Sayısal Bilgiler. www.osym.gov.tr. Erişim: 06.07.2009.
- Psacharopoulos, G. and Papakonstantinou, G. (2005). The real university cost in a "free" higher education country. *Economics of Education Review*. 24, 103-108.
- Resmi Gazete. (2007). 2007-2008 eğitim-öğretim yılında yükseköğretim kurumlarında cari hizmet maliyetlerine öğrenci katkısı olarak alınacak katkı payları ile ikinci öğretim ücretlerinin tespitine dair bakanlar kurulu kararı, BKK 2007/12592 Resmi Gazete, Sayı: 26654, 25 Eylül.
- Tansel, A. (2005) Public-private employment choice, wage differentials and gender in Turkey. *Economic Development and Cultural Change*. 53 (1), 453-477.
- Tansel, A. and Bircan, F. (2006). Demand for education in Turkey: A tobit analysis of private tutoring expenditures. *Economics of Education Review*. 25, 303-313.
- TED. (2005). Hayat=180 dakika (Araştırma raporu). www.ted.org.tr Erişim:06.07.2009.
- YÖK (1998). *Parental income, educational expenditures, financial aid and job expectations of university students*. Ankara: YÖK.
- YÖK. (2007) *Türkiye'nin yükseköğretim stratejisi*. Ankara: Meteksan.
- YURT-KUR (2009). Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü 2008 Yılı Faaliyet Raporu. <http://www.kyk.gov.tr/kyk/html/documents/2008faaliyetraporu.doc> Erişim:05.05.2009.